

III. Рецензії, огляди

Галина Чуба

**MAREK MELNYK. PROBLEMATYKA
ANTROPOLOGICZNA W PISMACH PIOTRA MOHYŁY.—
OLSZTYN: WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU
WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO, 2005.— 392 S.**

Нова книга Марека Мельника «Антропологічна проблематика у творах Петра Могили» є черговою працею автора з дослідження творчої спадщини однієї із найважливіших постатей православ'я (попередня книга, написана Мельником у співавторстві з Володимиром Пилиповичем, побачила світ у 2003¹). У презентованій праці автор намагається реконструювати цілісну систему антропологічних поглядів Петра Могили. Як пише Мельник, у творчості Могили його цікавила «людина, яка шукає спасіння, протистоїть гріху, злу, провині, покутує, молиться, перетворюється під дією святих дарів, літургії, і нарешті помирає з есхатологічною надією. Це спасіння з перспективи самої людини, так ніби на її мірку» (с. 9). Складність поставленого таким чином завдання полягає у тому, що Петро Могила не писав своїх праць систематично, сягаючи по перо найчастіше з конкретною метою — наприклад, для полеміки. Тому в його творах антропологічна проблематика з'являється «принагідно», часто в переплетенні з іншими темами та мотивами. У такій ситуації завданням дослідника, як зауважує про свою працю сам автор, було укласти розрізнені елементи у певну цілість, зберігши при цьому «дух» релігійної думки митрополита та не накинувши їй чужих, невластивих елементів.

Аналіз джерел, насамперед друкованих творів Могили, написаних ним особисто або разом із однодумцями (список джерел с. 349–356), здійснено у зіставленні з тогочасною релігійною думкою, що була представлена насамперед у полемічних творах, а та-

¹ Melnyk M., Pilipowicz Wl. Kazania i komentarze sakramentalno-liturgiczne z Trebnyka sw. Piotra Mohyły.— Olsztyn: Wyd-wo «Manuskrypt», 2003.— 188 s. Див. також: Melnyk M. Spór o Zbawienie.— Olsztyn, 2001.

історію комунікації, досліджуючи літературу як комунікативну систему; що завдяки їй можна з іншого боку поглянути на політичну історію, аналізуючи її через шляхи формування громадської думки та ідеології. Саме з такими, новими для більшості наших дослідників, засадами підійшла до аналізу бібліотеки Києво-Могилянської академії Людмила Шаріпова. Її праця складається з шести розділів, вступу, висновків та додатків. Перший із додатків — це перелік книг академічної бібліотеки, що збереглися до нашого часу, другий — список авторів, які згадуються в «*Тератургимі*» Афанасія Кальнофойського. Завершує працю список використаних джерел та літератури, а також об'єднаний іменний, географічний та предметний покажчик.

У вступі подано огляд сучасних поглядів на роль книгодрукування у розвитку європейського суспільства, його культури (так звана друкарська революція — *print revolution*, хоча сам Айзенштайнівський термін ставиться під сумнів, оскільки процес впровадження книги в повсякдення був досить повільним і тривав не одне століття). Авторка використовує також уже згадане поняття «історія книги» (*book history*), визначивши своє дослідження як вправу з широкомасштабної історії книги з метою перевірки в обраному часовому й просторовому проміжку двох підставових моментів: зміни у шляхах продукування книг, множення та поширення текстів, а також зміни у ментальному сприйнятті нового типу поширення друківаного слова. Шаріповій видається дуже привабливою ідея, що навіть короточасний контакт із друкованим словом міг спричинити певний тривалий ефект у культурному плані. Саме через таку призму вона пропонує розглядати історію бібліотеки Києво-Могилянської академії, котру визначає як досить помітну інституцію ранньомодерної доби, колекція якої містила переважно друковані книги, хоча сформувалася в рамках культури, орієнтованої на рукописи. Хронологічні рамки дослідження визначені часом існування бібліотеки (1632–1780): верхню дату обумовлює пожежа, в якій книгозбірня майже повністю загинула.

Дослідниця зазначає, що бібліотека Києво-Могилянської академії як самостійний об'єкт досі практично не потрапляла в поле зору дослідників, коли не рахувати її власну статтю¹ та розвідку Петра Сотниченка², а також короткі згадки у присвячених Академії монографіях. Для цього є об'єктивні причини: документи загинули разом із бібліотекою у 1780 р., а те, що збереглося, було

¹ *Charipova L.* A survey of the history of the library of the Kiev Mohyla Academy (1632 – 1780) // *Solanus.*— 1997, № 11.—Р. 5–25.

² *Сотниченко П.* К истории библиотеки Киево-Могилянской академии // *История становления и развития академических библиотек.*— М., 1987.— С. 87–114.

розпорошене в новій академічній книгозбірні. Негативний вплив на дослідників справили й тези істориків ХІХ ст. про принципову неможливість досліджувати бібліотеку через відсутність джерел. Авторка намагається вийти за рамки стереотипу, згідно з яким бібліотека – це лише її місцезорозташування та матеріальний склад (книги). На її думку, це соціо-культурний феномен на ширшому тлі – не тільки регіональному, а й європейському.

Один з аспектів, через який розглядається бібліотека у праці, – це православний варіант конфесіоналізації. Людмила Шаріпова вписує її у загальноєвропейський рух, спрямований на реформування Церкви, який започаткувався ще у пізньому Середньовіччі і тривав щонайменше до ХVІІІ ст. Цей процес породив не лише утворення нових протестантських церков, а й спричинив корінні зміни в ортодоксальних церквах – католицькій та православній. Саме з потребою церковної реформи в праці пов'язано створення Петром Могилою колегіуму та його бібліотеки.

Крім релігійної ситуації, наведено й іншу причину потреби вписати досліджувану бібліотеку в європейський контекст. На думку авторки, вона була частиною західно орієнтованої інституції, можна сказати – унікальної в цьому регіоні Європи, тому важливо визначити роль, яку відіграли книги у досягненні поставленої Петром Могилою едукативної мети. Під цим кутом зору академічна бібліотека постає як одне з тих джерел, що проливають нове світло на зміни, започатковані у Києві ХVІІ ст. і трансльовані на всю Православну Церкву.

За методологічну основу дослідження взято спостереження, запропоновані Мак-Кіттеріком³: чому та чи інша бібліотека стає необхідною у конкретний час? Чим вона відрізняється від інших бібліотек даного регіону та інших місць? Яка історія колекції та методи її набуття? Як все це змінювалося з часом? Якими були читацькі очікування від використання колекції? Хто ці читачі? Яким книгам вони надавали перевагу і чому? До якої міри керівництво бібліотеки визначало ці преференції? Крім зазначених, авторка шукає відповіді на ще деякі запитання, зокрема про доступність бібліотеки для студентів: якщо вона була обмеженою, то як інформація з цих книжок мала потрапляти до студентів та як це впливало на якість навчання?

Розглядаючи вплив академічної бібліотеки на формування інтелектуального середовища у Києві, Шаріпова спирається також на ідеї Ніколаса Баркера. Запропонована ним модель полягає у дослідженні трьох складових історії книги: передачі (transmission), себто вивчення матеріалів, з яких виготовляються книги, місць їх

³ *McKitterick D. The limits of library history // Feather J. P., McKitterick D. The history of books and libraries: Two views. – Washington, 1986. – P. 17–32.*

зберігання тощо; наміру (intention) – визначення мети друкаря, видавця, продавця, власника і користувача книги (але не автора), саме цей елемент відіграє основну роль у теоретичних побудовах; засвоєння (resertion), що дає вихід на дослідження культури.

Для написання роботи авторка використала каталоги приватних дарів до бібліотеки, листи, збережені книги.

У першому розділі («The future written in the stars'? The historical background») подається загальний огляд культурно-національного життя з акцентом на виникненні й поширенні книжкової справи на українських теренах.

Другий розділ («The only legacy of my life': Peter Mohyla and his college») зосереджений на особі Петра Могили та історії колегіуму.

У третьому розділі («Latin books are readily available': Mohyla's private library») аналізується походження колекції Петра Могили, місцезнаходження книжок із цієї колекції та її склад (автори, назви, місця видань).

У четвертому розділі («The 'Old' and the 'New' collections: the library from within») дослідниця розмірковує над питанням, чи Петро Могила сформував бібліотеку колегіуму, чи лише поповнив її. Вона схиляється до думки, що початок бібліотеки слід пов'язувати з Лаврською школою, котру заснував Петро Могила, а не з книгозбірнею, що могла існувати при Київській Братській школі, оскільки ці заклади були різними за своєю природою і завданнями. У 1647 р. колекцію, найімовірніше збільшила одноразова донатія з приватної бібліотеки митрополита: ще й станом на середину 1770-х рр. понад чверть її складу становили 2 100 книг Могили. У цьому ж розділі характеризуються збірки, які в різний час вливалися до академічної бібліотеки, зокрема Єпифанія Славинецького, Стефана Яворського, Іларіона Григоровича, Арсенія Мацієвича, Гаврила Кременецького та інших; окремо розглянуто бурсацьку бібліотеку. Подано збережені до нашого часу імена восьми бібліотекарів: від Галяховського, який згадується у 1749 р., до монаха Амвросія (1772 р.). Зазначено, що їм доводилося поєднувати додаткові бібліотекарські функції з основними – вчителюванням.

П'ятий розділ («Completely destroyed'? The 1780 fire and the surviving books») присвячений аналізу та характеристиці 203 томів (262 назви) із бібліотечної колекції Києво-Могилянської академії, що дійшли до нас із понад 8 500 книг (вперше в історіографії вказано на фактор пожежі як вирішальний у загибелі колекції). Авторка допускає можливість віднайти ще якісь екземпляри книжок у різноманітних збірках, але не вірить, що це число буде суттєвим.

У шостому розділі («Seeds 'being sown up and down': the library as a tool and cultural symbol»), фактично на підставі попередніх розділів, Людмила Шаріпова намагається дати відповідь на постав-

лені у вступі запитання. На її думку, розташування українських територій між східною та західною гілками християнства стало ключовим елементом в інтелектуальному розвитку східнослов'янських земель XVII–XVIII ст. Не останню роль у формуванні інтелектуального середовища відіграв колегіум, створений 1632 р. за західним зразком як перший православний навчальний заклад такого типу. Багато його випускників справили вплив на розвиток Російської імперії, а в першій половині XVIII ст. Академія мала неабиякий авторитет по всьому православному світу.

Бібліотека розвивалася за парадигмою, типовою для інших подібних закладів європейських університетів та коледжів ранньомодерного часу. Авторка наголошує на найважливішій спільній рисі – приватних донаціях як головному джерелі поповнення фондів. Це, з одного боку, давало широкі можливості для збільшення бібліотечних фондів, а з іншого – призводило до нерівномірності та однобічності в його поповненні. Що ж до академічної бібліотеки, то на її поповнення чинила вплив також політична ситуація в Гетьманщині – централізований контроль з боку Російської держави над усіма сферами життя, у тому числі й навчанням. Це поглиблювало розбіжності між властивою бібліотекам природою та потребою рівномірного й послідовного розвитку.

Схожість академічної бібліотеки зі своїми західними аналогами спостерігалася і в способах її функціонування: у процедурі прийому книг, каталогізації, систематизації, розміщенні, обмеженні доступу студентів до колекції. Останній фактор спричинив до утворення у 1768 р. окремої бурсацької бібліотеки з підбіркою стандартних текстів.

У впливах на формування інтелектуальної еліти авторка приписує академічній бібліотеці принаймні дві функції: взірця запозичуваної культурної структури та інструменту передачі «нового» знання. Завдяки засвоєнню західної літератури відбувалася передача й адаптація до місцевих потреб зовнішньої моделі, адже близько 90 % примірників книг із бібліотечного зібрання Києво-Могилянської академії були латиномовними. Виходячи з переважання єзуїтських підручників у бібліотеці, вона доходить висновку, що київські професори не мали доступу до новітніх наукових досягнень та тенденцій, а коли якісь елементи нового знання й пробивалися до них, то лише через єзуїтський фільтр. На підставі аналізу збережених книжок вона стверджує, що професура використовувала цю літературу лише як навчальну, а не заради власної цікавості чи як предмети розкоші.

Коментуючи введення бібліотеки в місцеве духовно-інтелектуальне середовище 1630-х років, Людмила Шаріпова розцінює його як несподіваний вибух нової культурної парадигми, привнесеної у традиційну (за її висловом «псевдовізантійську») модель, що

побутувала серед східних слов'ян. Зміни стосувалися не ли Києва – вже наприкінці XVII ст. вони сягнули Московської держави і продовжилися у першій половині XVIII ст. На думку авторки, академічну бібліотеку, звичайно ж, не можна назвати вирішальним фактором у розвитку західно орієнтованої системи освіти в Україні та Московії, але вона відіграла свою роль у політичному, культурному і релігійному житті регіону, що в цілому змінило його інтелектуальний образ.

Oksana Zadorozhna

**CHARIPOVA L. V. LATIN BOOKS AND THE EASTERN
ORTHODOX CLERICAL ELITE IN KIEV, 1632–1780.—
MANCHESTER AND NEW YORK: MANCHESTER
UNIVERSITY PRESS, 2006.— 259 P.**